

Kätterska betraktelser:

Kan vår vilja vara både fri och irrationell?

När är våra handlingar frivilliga och vår vilja fri?

En god vän till mig berättade en gång för mig att hon kände sig som allra mest fri när hon medvetet hade bestämt sig för att göra en viss sak och sedan spontant gick och gjorde någonting helt annat. Då kände hon att hon inte ens var slav under sina egna beslut.

För min egen del kan jag säga att ett av de ögonblick när jag verkligen upplevde en känsla av frihet var när jag gick i mål efter mitt första (och enda) maratonlopp. Jag kände att jag för mig själv hade bevisat att med envishet och två års hårt och målmedvetet arbete hade jag genomfört något så totalidiotiskt som att springa längs Stockholms gator i närmare fyra och en halv timme. Utan annat skäl än att jag två år tidigare stått och tittat på maratonlöpare, tänkt ”vilka tokiga människor det finns” och i samma stund känt att också jag måste springa ett maratonlopp.

Traditionellt, när filosofer har diskuterat den fria viljan, har ett av kriterierna oftast varit att en handling skall vara resultatet av ett medvetet, förnuftsmotiverat val för att man skall kunna tala om fri vilja. Bara handlingar vars orsak (eller motiv) är ett rationellt övervägande är fria, har man menat. Spontana impulshandlingar förorsakas av känslor, av kroppsliga spänningar och behov eller av yttre stimuli och kan därför inte vara frivilliga.

En sådan hållning kan bli allt svårare att upprätthålla inför dagens hjärnforskning. Några exempel. Experiment har visat att impulsen till en knapptryckning är påvisbar i en försökspersons nervsystem redan innan personen medvetet bestämmer sig för att frivilligt och viljestyrt trycka på knappen. Patienter som bokstavligen i fysisk mening förlorat kontakten med sina känslor har samtidigt förlorat förmågan att fatta beslut i viktiga val som rör dem själva. Och många experiment har visat att det spelteoretiskt definierade ”rationella

egenintresset” sällan styr människors verkliga val. Man har också stora filosofiska svårigheter med att förklara hur medvetandet överhuvudtaget kan styra och förorsaka handlingar i den materiella verkligheten.

Skall vi då överge alla tankar på fri vilja och frivilliga handlingar, eller skall vi i stället överge villkoret att en handling måste vara förnuftsmotiverad för att vara frivillig?

Många filosofer och forskare vill faktiskt överge begreppet fri vilja. Samtidigt ses föreställningen om den fria viljan som ett villkor för att man skall kunna utkräva moraliskt ansvar, och försvaras därför av många. Jag sällar mig till denna senare kategori, och letar efter formuleringar som skulle göra begreppen fri vilja och frivilliga handlingar förenliga med dagens biologi, psykologi och neurovetenskap.

Ett nödvändigt steg på den vägen tror jag är att vi ger upp tanken på att det medvetna förnuftet är kaptan på skutan. Vad förnuftet tillhandahåller är snarare efterrationaliseringar. Med hjälp av förnuftet kan vi efteråt för oss själv och andra motivera varför vi handlade på ett visst sätt. Ibland kan förnuftet också användas för ”förhandsrationaliseringar”, som en god vän till mig uttryckte det. Vi kan med hjälp av vårt medvetna förnuft ”öva oss i dygd” som Aristoteles skulle ha sagt.

När vi i vardagligt tal säger att någon handlat frivilligt så menar vi i att han eller hon inte varit utsatt för något yttre hot eller tvång. Jag tror man måste ta fasta på den föreställningen. Frivilliga handlingar kan vara hur irrationella som helst, huvudsaken är att de inte är påtvingade utifrån. Sen är det en helt annan sak att vi ofta inte vill stå för vårt oförnuft och vårt irrationella beteende, utan kryper bakom inbillade röster, inre tvång eller bara helt enkelt väljer att se oss som offer för omständigheterna. Men det är bara ett försök till flykt undan ansvaret.

Rabbe Kurtén

är IT-konsult och skribent

rabbe.kurten@mailbox.swipnet.se

